naše řeč

ASOPIS ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ

-10

ROČNÍK XXXIV • 1950

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ

NAŠE ŘEČ • ROČNÍK XXXIV • ČÍSLO 9-10 • VYŠLO V BŘEZNU 1951

Vydává III. třída České akademie věd a umění v deseti číslech do roka nákladem Státního nakladatelství učebnic v Praze II, Ostrovní 30. Řídí univ. prof. Dr Boh. Havránek s redakční radou (univ. profesoři Dr V. Machek, Dr Fr. Ryšánek, Dr Vl. Šmilauer, Dr. Fr. Trávníček, Dr V. Vážný, spisovatel K. J. Beneš a Dr Al. Získal, ředitel Ústavu pro jazyk český). Redakce: Praha I, Karlova ulice 26, telefon 354-64. Tiskne Státní tiskárna, nár. podnik, základní závod 01-Unie, Praha II, Svobodova ul. 1. Administrace a expedice v Státním nakladatelství učebnic v Praze II, Ostrovní ul. 30, telefon 278-57 až 9.

Předplatné Kčs 70,— ročně (10 čísel), cena jednotlivého čísla Kčs 7,—.

Účast na poštovní novinové službě povolena poštovním úřadem Praha 022, jedn. zn. 309-Šťo-50. Dohlédací poštovní úřad Praha 022.

KNIHY A ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI

Ze Státního nakladatelství dětské knihy: K. J. Erben, Říkej si a hraj. I. Kožedub, Sloužím vlasti. A. Jirásek, Na Chlumku. V. Čaplina, Čtvernozí přátelé. S. K. Neumann, A hrdý buď! A. Caroti, Špaček a Nin. A. Tolstoj, Zlatý klíček. J. Jabůrková, Evička v zemi divů. Vzbouřená země. Jan Drda, Němá barikáda. I. Vasiljenko, Kouzelná skřínka. J. V. Sládek, Světlou stopou. M. Majerová, Zázračná hodinka. J. Arbes, Syn předměstí. V. Majakovskij, Maják. J. Wolker, Slunce je velký básník. Jiří S. Kupka, Jak Honza dobýval slunce. M. Pujmanová, Mír chceme, mír. J. Fučík, Lidé, bděte! J. London, Bílý tesák. M. Majerová, Buď práci mír! W. M. Thackeray, Růže a prsten. — Z nakl. Orbis: D. A. Umanskij, Krach pikllů angloamerických imperialistů. I. Vasiljev, Současná Francie. A. Pelc, Z domova a ciziny. B. Němcová, Povídky I (NK, sv. 22). K. Gottwald, Na prahu roku 1951. — Z Akademie nauk SSSR: S. P. Obnorskij, Kuľtura russkogo jazyka. E. S. Istrina, Normy russkogo literaturnogo jazyka i kuľtura reči. A. S. Orlov, Jazyk russkich pisatelej. Projekt slovarja jazyka Puškina. Slovař sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka I. — Z Matice slovenské: P. O. Hviezdoslav, Odkazy (Hviezdoslavova knižnica, sv. I), M. Kukučín, Život (HK, sv. 2), J. Kalinčiak, Reštavrácia (HK, sv. 3), J. Jesenský, Pani Rafiková a iní (HK, sv. 4). — Z jiných nakladatelství: B. Němcová, Národní báchorky a pověsti II (Českosl. spisovatel — Knihovna klasiků). E. Šimek, Velká Germanie Klaudia Ptolemaia (Masarykova universita).

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: La Bulgarie; Časopis pro moderní filologii; Český jazyk; Język polski; Komenský; Listy filologické; Literární noviny; Naše věda; Nová skutečnost; Nový život; Ruch v tělovýchově a sportu; Ruský jazyk; Slovenská reč; Slovo a slovesnost; Sokolské noviny; Theorie i praxe; Tvorba; Var.

Výrazivo a jiná jména na -ivo

FRANTIŠEK SVĚRÁK

V 23. ročníku Naší řeči (r. 1939) na str. 191—2 uveřejnila dřívější redakce článek, v němž se staví odmítavě k slovům *výrazivo* (= soubor výrazových prostředků), *doporučivo* (= doporučené dopisy), *kolejivo* (= skupina ocelových součástí železničního svršku) a *loživo* (= materiál určený k úpravě lože i podloží pro pražce v koleji). Tím se octla v rozporu s jiným autoritativním poučením o spisovné češtině. Tak Příruční slovník jazyka českého (značka PS) přijímá slova *doporučivo*, *kolejivo* a *loživo* (k písmenu *v* ještě nedospěl), Vášův—Trávníčkův slovník (značka VT) uvádí slova *doporučivo* a *výrazivo*, Trávníček ve své Mluvnici spisovné češtiny I, 301 uvádí slovo *výrazivo* a v jeho Úvodu do českého jazyka je slovo *výrazivo* organickou součástí jeho odborné mluvy. Už předtím soustavně užíval slova *výrazivo* V. Flajšhans, který je asi jeho tvůrcem; našel jsem je v jeho článcích v Naší řeči 1923, str. 259 a 1927, str. 64 a v jeho knize Náš jazyk mateřský na str. 190, 245, 257. Soustavně ho užívá nyní ve svých pracích také Ad. Kellner.

Je tedy potřeba vrátit se k této nedořešené otázce nových podstatných jmen na *-ivo*, a to tím spíše, že V. Šmilauer hájí názor vyjádřený v uvedeném článku NŘ. Můj původní příspěvek o této otázce byl totiž podroben vnitřní diskusi v redakci a ta mě přiměla k tomu, že jsem svůj původní článek zčásti pozměnil a připojil stanovisko V. Šmilauera; uvádím také názor B. Havránka, který do této diskuse zasáhl. Protože probírám tuto otázku šíře, mohu také doplnit článek v NŘ 1939 novými doklady a přesnějším určením stáří některých slov. Uvádím také nářeční materiál, protože obsahuje mnoho zajímavých dokladů a staví nás někdy před otázku o původu některých slov. Vždyť už B. Havránek v NŘ 1918, 162 n. při řešení otázky o poměru slov *topivo* a *palivo* mluví o možnosti původu slova *topivo* z moravských nářečí. A snad i jinak přijde čtenářům vhod materiál, který jsem nasbíral.

Jména na *-ivo* zpravidla označují nějakou látku a někdy v nich proniká význam hromadný. Podle obsahu se dají rozdělit na pět skupin.

1. Některá vyjadřují výsledek činnosti příslušného slovesa: *pletivo*, *pečivo*, *zdivo*, *řezivo*, *tkanivo*, *mlezivo* (= první mléko po otelení

krávy; srov. staročes. *mlézti* = dojiti), *těživo* (= vytěžená hmota; VT), *žnivo* (= co se žne; VT nářeč. z Herbena).

2. Jiná jména na *-ivo* označují látku, která slouží k nějaké činnosti. Běžná jsou jména *barvivo, hnojivo, krmivo, kuřivo, léčivo, obě-živo, osivo, palivo, předivo, stavivo, stelivo, střelivo, svítivo, topivo, vařivo, vazivo*. Řidší jsou odborné názvy *balivo, cedivo* (= hmota vkládaná do filtru; PS i VT), *cídivo* (VT), *dlaždivo* (PS), *chladivo* (= chladicí látka; PS i VT, techn.), *klenivo* (= klenbové stavivo), *mazivo* (= hmota na mazání strojů), *pojivo* = *spojivo* (= co pojí; PS i VT, techn.). Velmi řídká nebo ojedinělá jsou slova *doutnivo* (= kuřivo; PS z Herrmanna), *hasivo* (= látka na hašení; PS i VT, zastaralé), *hořivo* (= co může hořet; PS z Holečka), *myslivo* (= látka k přemýšlení; VT), *nosivo* (= kroj; VT z Kollára). Hovorová jsou slova *čtivo* (= četba; PS i VT; familiární), *četivo* = *čtivo* (PS i VT z Masaryka a Čapka-Choda), *pitivo, šativo* (mám doklad z hovorové mluvy brněnské a podle rukopisné práce z lidové mluvy na Frýdecku). V lidové mluvě na Kyjovsku jsem slyšel slova *sladivo* (= čím se sladí), *krytivo* (= krytina na střechu), *kvasivo* (= vinné kvasinky), *plativo* (= peníze), *šitivo* (= co se šije), *tržívo* (= co nese hospodyně na trh). Od jedné stařenky ze Svatobořic jsem slyšel slovo *mísivo* (= těsto). PS i VT uvádějí z Holečka nářeční slovo *jezivo* (= jídlo).

Jak je vidět, náleží spisovná slova této skupiny (*barvivo, kuřivo*...) většinou do novější terminologie technické a řemeslné. — V hanáckých nářečích máme místo nich většinou podstatná jména slovesná: *zelený hnojení, krmení, kóření, dlážděžení, mazání, topení, pití;* z různých míst na Slovácku znám slovo *vářa*, Bartoš uvádí ve své Dialektologii II, 209 z Jevíčka podobu *vař* (= vařivo) a ve valašské povídce J. M. Slavičínského „U Křúpalů" jsem našel mužské podstatné jméno *stel* (= stelivo). Přitom však na Kyjovsku jsou i v lidové řeči slova *krmivo, kuřivo, dláždživo, topivo;* vedle *pitivo* (= co pijí lidé) je tam *pití* || *nápoj* (= co pije dobytek). Ale stará jsou slova *předivo, palivo* a *svítivo*. — Slovo *předivo* je i v jiných slovanských jazycích, *palivo* je dobře doloženo ve starší češtině, na př. z bible Benátské a odjinud (srov. B. Havránek v NŘ 1918, 162 n.), a slovo *svítivo* jsem slyšel ve staré písni na Podluží: *Já bych ťa ráda do našéj síňky pustiua, ale nemáme v našem domečku svítiva.*

3. Tvoření jmen nástrojů na *-ivo* je dnes neživé. V dnešním jazyce spisovném zůstalo jen *kladivo*. Patří sem i starší české a nářeční *křesivo* (= nástroj a látka na křesání), které jsem našel v dramatě Tragedie neb hra žebračí z r. 1619 a v připomenuté valašské povídce „U Křúpalů"; od jedné stařenky z Bučovicka mám docela popis takového starého *křesiva*. Dále sem nutno zařadit staročeské *ohnivo* (= křesadlo), které mám z Boccacciovských rozprávek Hynka z Po-

děbrad. Ve východomoravských nářečích a ve slovenštině je *ohnivo* ve významu „článek řetězu“ a má k sobě i zdrobnělinu *ohnívko*.

4. Většinou nová jsou jména látek určených k nějakému zpracování. Běžná jsou slova *melivo*, *učivo*, méně časté je *cvičivo* (= cvičebná látka; VT a NŘ na uv. m.) a čistě technické jsou výrazy *krušivo* (= ruda na krušení; PS i VT, hornické), *vodivo* (= materiál k stavbě elektrických vedení; NŘ na uv. m.). Nářeční je *sadivo* (= polní rostliny, které se sázejí; PS a sám je znám z Kyjovska).

5. Význam „materiálu ve větším množství“, který proniká u některých jmen v předešlých skupinách, tvoří plně obsah odborných slov *doporučivo*, *kolejivo*, *loživo*, *výrazivo* a nářečního *lučivo* (PS ze Staška). Slovo *doporučivo* je tvořeno ze základu slovesného složeného s předponou, ale to už jsme viděli i u slov *osivo* a *oběživo;* není to tedy tvoření ojedinělé. Jména *kolejivo*, *loživo* a *výrazivo* jsou tvořena ze jmen. Jen u jména *lučivo* jde o význam čistě hromadný, u ostatních jmen nikoli. Vlastně ani *výrazivo* nemá význam v pravém smyslu hromadný, jak správně v diskusi připomněl B. Havránek. *Výrazivo* značí soubor výrazů, výrazových prostředků, t. j. slov, frází atd. Hodí se dobře do jazykových výkladů tam, kde se mluví o jazyce jako o celku. Vášův-Trávníčkův Slovník uvádí ještě adjektivum *výrazivý*, které má význam „bohatý na výrazivo, výrazově vyspělý (o jazyce)“. Ve svém Úvodě do českého jazyka mluví Trávníček o *výrazivosti* jazyka a rozumí jí vyspělou schopnost jazyka vyjadřovat lidské myšlení. Adjektivum *výrazivý* a substantivum *výrazivost* jsou jenom slovotvorným protějškem k substantivu *výrazivo*. Konečně nutno mít na paměti, jak připomíná B. Havránek, že slova *výrazivo* je potřebí a že je úlohou terminologie a filologů, aby k této potřebě hleděli. Proto nutno slovo *výrazivo* přijmouti.

Naproti tomu V. Šmilauer usuzuje takto: 1. Odborná řeč usiluje mnohem více než jazyk lidový a i než jiné vrstvy spisovného jazyka o významovou specialisaci jistých slovotvorných způsobů. Tuto tendenci, směřující k větší přesnosti a jasnosti názvoslovné, třeba podporovat. 2. Přípona *-ivo* je v odborném jazyce neživá ve významu výsledků činnosti (*pletivo*, *pečivo*...) a nástrojů (*kladivo*...); živá však je pro pojmenování hmot podle určení (*melivo*, *cvičivo*, *učivo*...), a zvláště pro pojmenování spotřebního materiálu (*barvivo*, *hnojivo*...). Vychází se při tom ze sloves bez předpon. 3. Naproti tomu je slovo *výrazivo* podle významu hromadné a je tvořeno ze substantiva. Ve spisovné češtině pro hromadný význam na *-ivo* bezpečných dokladů nemáme, na rozdíl na př. od polštiny. Jména *loživo* a *kolejivo* nejsou čistě hromadná: *loživo* není soubor loží, nýbrž materiál určený k úpravě železničního lože; *kolejivo* není soubor kolejí, na př. ve stanici (tomu se v odborném železničním názvosloví říká *sou-*

kolejí), nýbrž součásti, z nichž se koleje budují (t. j. kolejnice a ocelové součásti je spojující). 4. Svým tvořením i významem je tedy slovo *výrazivo* v odborném názvosloví isolováno. K tomu přistupuje ještě ta okolnost, že od abstrakt jména hromadná netvoříváme. Stačí „výrazové prostředky"; kdyby pak bylo nutné jméno hromadné, potom „výrazoví" jako „lanoví" (= soubor lan).

K vývodům V. Šmilauera připomínám stanovisko B. Havránka, že význam slova *výrazivo* není v pravém smyslu hromadný, aby se nedal postavit vedle slov *loživo* a *kolejivo*. A dodávám, že představa jistého množství látky u jiných jmen na *-ivo* přirozeně vedla k významu „soubor něčeho", tedy k významu, který je blízký hromadnému, ale *výrazivo* je v jistém smyslu materiálem jazyka, jazykových projevů — právě Stalin ve svém geniálním příspěvku srovnává slovní zásobu se „stavebním materiálem" pro jazyk. Nakonec se tedy celá diskuse redukuje na otázku, zda lze připustit v jazyce odborném tvoření jmen příponou *-ivo* také ze substantiv. Proti zápornému stanovisku V. Šmilauera soudím — v souhlasu s jinými filology (zejm. Trávníčkem, Kellnerem, Havránkem) —, že takové tvoření jmen je nutno připustit, poněvadž vývoj této slovotvorné kategorie jmen sem dospěl.

K jazykovému zeměpisu Čech

JAROSLAV VORÁČ

Dvojhláska *ou* v slovech jako *roužnout*, *poučet* atd. v českých nářečích jihozápadních

Charakteristické je pro okrajové území od Plzeňska přes Klatovsko až do Prachaticka a Doudlebska, že jsou v něm v jednotlivých slovech doklady pro dvojhlásku *ou* nejen za původní *ú*, jako *louka*, ale i za původní *ó*; tedy jev obdobný jako v kelčském a dolském nářečí *vouz* (= vůz).[1]) Řadu příkladů Havránkových z doby současné *pouči* (půjčí), *touň*, *nahouru*, *udoulat*, *zoutrhat*, *zoutvírat* lze ovšem rozšířit o podobné doklady z práce Duškovy a Vydrovy[2]) z téže oblasti, jako na příklad *roužni* (rozsvěť), *houvězí*, *doulu* atd.

Původní *ó* prošlo v takových případech dvěma historickými změnami. Ve XIV. a XV. století byla to změna *ó* > *ů* (přes *uo*) a toto *ů* bylo zároveň s původním *ú* zasaženo další změnou *ú* > *ou*; tedy

---

[1]) Havránek, *Česká nářečí* v Čsl. vlastivědě III, str. 109.

[2]) J. V. Dušek, *Hláskosloví nářečí jihočeských* II, str. 49; B. Vydra: *Popis a rozbor nářečí hornoblanického*, str. 31.

1 roužnout/rožehnout, rožnout

2 poučit, poučet/pučit, pučovat

3 udoulat/udolat

4 zoutvírat, zoutrhat/z(v)odvírat, z(v)otrhat

5(V) touň/tůň

Kresleno podle map z archívu Ústavu pro jazyk český.

na př. stč. *rozžhnúti* s nářečním dloužením *róz-*, pak *ruoz-*, *růz-* a z toho dnešní jihozápadní *roužnout*.[3])

Vysvětlení tohoto jevu podává Havránek v souvislosti s tříděním českých nářečí podle soustavy dlouhých samohlásek se stanoviska vývojového (Čsl. vlastivěda III, 104—112). Dvojhláska *ou* z původního *ú* (na př. *nouze* z *núzě*) vznikla alespoň v jádře oblasti české před koncem století XIV. Pokud se týče jihozápadních Čech, trval zde však ještě dlouho potom nezměněný starý stav *lúka*, *núze*, *súsed*, *kút*, jehož archaické zbytky lze nalézti na okrajích jihozápadního českého osídlení dodnes; ještě v polovině století XIX. slyšela Božena Němcová na Chodsku jen *ú*: *kohút*, *dlúhý*, *klobúk* (Různořečí z okolí Domažlického). Dvojhláska *ou* pronikla sem teprve pozdě, až po vzniku novějšího *ů* z původního *ó* (na př. *nůž* z *nóž*). To dokazuje právě okolnost, že současně se starým *ú* se změnilo v *ou* i toto nové *ů* (*touň* z *tůň* a toto z *tóně*), jak o tom svědčí všechny shora uvedené příklady.

Naše mapka podává přehled o dnešním zeměpisném rozsahu tohoto jevu, jak se odrazil v odpovědích na třetí otázku Dotazníku pro česká nářečí jihozápadní. Proti očekávání zasahuje tento jev, považovaný dnes už jen za okrajový, na některých slovech dosti hluboko do středočeské oblasti. Na slově *udoulat* (viz č. 3) tvoří dokonce oddělenou enklávu zasahující hluboko do středních Čech a na slově *touň* (viz č. 5) jde pravděpodobně ještě dále, než je zatím namapováno.

Poznámky k jednotlivým slovům.

Čís. 1 (*roužnout* / *rožehnout*, *rožnout*).

Podoba *roužnout* je v dané oblasti typická pro příslušníky všech generací, toliko na Budějovicku se objevuje výrazněji *rožehnout* vedle *roužnout*. Ojediněle zachycena v Nicově na Sušicku podoba *roužhnout*, *roužhnu*, na Plzeňsku *hroužnout* a na Kaplicku *zroužnout* (Hranice-Trpnouze). Opětovací slovesa tohoto typu jsou *roužínat* (doloženo na př. z Klatovska a Budějovicka), *roužihat* (z Doudlebska) a *roužat* (ze Strakonic).

Přes čáru přesahuje tento typ výrazněji jen v oblasti brdského pásma, v jižních Čechách pak zejména na Kamenicku, a to jen u staré generace. Jinak zde převládá *rožehnout* s řídčími obměnami *rožahnout*, *rožíhnout*, *rožhnout* a *rožnout*. Ojediněle se objevují podoby *rožít*, *rožát* a *rožnít*; na Prachaticku též opětovací *rožínat*. Na Písecku, Milevsku a západním Táborsku vyskytují se podoby

---

[3]) Gebauer, *Historická mluvnice* I, str. 247 n; Trávníček, *Historická mluvnice čsl.*, str. 83, 88.

se změnou -zž- v -jž-, tedy *rojžehnout, rojžnout* a *rojžít* z původního *rozžehnout* atd.

Čím dále od čáry směrem severovýchodním, tím častěji označují odpovědi dotazníků toto sloveso jako v nářečí neznámé a místo něho uvádějí *ro(z)svítit, nasvítit.*

Roužnout v nářečích jihozápadních znamená „rozsvítit": „*Manka, roužni, dyjt neni po senci vidět*" (Hruška, Chod. slovník); „*roužni lampu*" (Klatovsko).

Z Plzeňska a Kralovicka je zaznamenána lexikální odchylka *sírknout* (*sirknout*); v Srbicích na Domažlicku označeno toto sloveso dokonce jako „u starších běžné". Nahrazuje se zde staré sloveso novým, utvořeným od názvu pomůcky k rozdělávání ohně.

Čís. 2 (*poučit, poučet / pučit, pučovat*).

Ve vymezené oblasti má obecně české dokonavé sloveso *pučit* (ze stč. *pójčiti*) vedle sebe ještě nářeční podobu *poučit.* Tato podoba se vyskytuje jen velmi sporadicky na Plzeňsku, Rokycansku, Přešticku, Příbramsku, Blatensku, Písecku, Strakonicku, Volyňsku a Netolicku. Poněkud souvislejší oblast vytváří na Budějovicku a Doudlebsku. Je stejného vidu a významu: „*poučil mi deset korun*" (půjčil; Buková a Olešnice, Budějovicko). Ještě řidčeji byl zachycen imperativ: *pouč mi!* Téměř všude jen *puč mi!* Kromě toho však žije zde u všech generací nedokonavé opětovací sloveso *poučet*, jež je zejména pro západočeskou oblast typické. Odpovídalo by staročeskému *pójčěti*[4]) a znamená „půjčovati". V jazyce spisovném ani obecném nemá dnes odpovídající podobu. Je zde nahrazeno pozdějším slovesem *půjčovati, pučovat.* Mají tedy jihozápadní nářečí k dokonavému *pučit* (*poučit*) nedokonavé *poučet*[5]). Na př.: „*De si vypučit do kampeličky. Asi mu tám nepučí. Moc rádi nepoučí*" (Koloveč, Domažlicko); „*Knihovník už poučí. Snad tě knihu pučí.*" (Štipoklasy, Klatovsko); „*rád se vypoučí, ale nerad voplácí*" (Strakonice); „*mlátičku poučet nebudu*" (Zahrádka, Kralovicko); „*vypoučí si a zase vodevzdávají*" (Merklín, Přešticko).

Naše hranice je dána především zeměpisným rozsahem opětovacího *poučet* kromě jižního cípu Čech, kde ji určuje území slovesa *poučit.* Za touto hranicí zůstává jen obecně české *pučit* s opětovacím *pučovat.*

Sloveso *pučit* (*poučit*) je několikrát doloženo ve významu „uložit": „Vkladatel v kampeličce peníze uložil, naši však všeobecně říkají: *Já sem poučil peníze* = uložil" (Svéradice, Strakonicko); „slovesa

---

[4]) Srv. Gebauer, *Historická mluvnice* III, 2, str. 347.

[5]) Zůstává zde tedy zachována stč. dvojice s rozdílem vidovým *pójčiti* — *pójčěti* v nářečních podobách *poučit* — *poučet.*

pučit se užívá také ve významu *uložit si do záložny*" (Mlečice, Rokycansko).

Čís. 3 (udoulat/udolat).

Hledaný jev na tomto slově tvoří dva samostatné zeměpisné celky od sebe oddělené a spojené jen nepatrným sporadickým výskytem přes Vltavu a Blanici; je to okrajový úsek, jehož jádro tvoří Volyňsko a proti němu ostrov milevsko-sedlčanský. Při přímém výzkumu byl jev zachycen též ve tvaru adjektivním: *kluk neudoulanej* „nezkrotný" (Stachy, Sušicko). Vně vymezených oblastí vyskytují se často lexikální odchylky jako *uvondat, zvondat, udundat, zmoct* atd.

Čís. 4 (zoutvírat, zoutrhat / z(v)odvírat, z(v)otrhat).

Oblast našeho jevu na těchto slovech omezuje se zhruba na jižní Budějovicko (Doudlebsko), zasahuje však na západě až za Čes. Krumlov. Jsou to podoby: *zoutvírat* nebo *zoutfírat* (vedle toho *zvotfírat*) a *zoutrhat*; na př. „*zoutrhat zámky, věci přibité*" (Zlatá Koruna, Budějovicko). Záblatí na Třeboňsku zaznamenává ještě podobu *zouvírat* ve významu „zavřít dům". V ostatních Čechách jihozápadních *zvodvírat* nebo *zvotvírat* (někdy též *zvotfírat*) a *(z)votrhat*, řidčeji *zutvírat* a *zutrhat* (hlavně Pelhřimovsko, Kamenicko).

Čís. 5 (touň/tůň).

Oblast podoby *touň* zabírá celou jižní polovinu Čech. V západní její části, vymezené čarou 5—V, uvádějí dotazníky téměř vesměs jen *touň*, zejména na Domažlicku, Klatovsku, Přešticku a jižním Plzeňsku. V ostatní oblasti vyskytuje se nápadně řidčeji podoba *touň* než *tůň*, avšak podél celých jihovýchodních hranic Čech podoba *touň* opět převládá. Směrem od západu k východu ustupuje jev na tomto slově po generacích. Mapováno zatím jen po řeku Sázavu. — V jihozápadních Čechách objevuje se místy starší forma nominativu *touně*, na Plzeňsku a Sedlčansku podoba *toun*, na Ledečsku a Humpolecku převládá podoba *touděň*. Lexikální odchylky, pokud se projevily: na Chodsku vedle *touně* též *močidlo* (Mrákov), na Sušicku *hlubánka* (Nicov).

Náš jev byl mapován ještě na slově *nahoru*. Podoba *nahouru* se objevuje kromě ojedinělých dokladů v jihozápadních Čechách poněkud častěji na Lounsku a Rakovnicku; vedle ní také typ *doulu, doule* (dolů, dole). Jinak jsou doloženy vedle tvarů *nahoru, dolu, nahorů, dolů* také *nahóru, dólu*. Z Vodňanska uvádějí dotazníky ve stejném významu typ *ke zhorov, ke zdolov* (Bavorov); ze Strakonicka

ke zhorovi, ke zdolovi (Nahořany); *ke zhorovu, ke zdolovu* (Setěchovice).[6]) Řadu podobných dokladů uvádí B. Vydra z nářečí hornoblanického (mluví se jím v okolí měst Husince, Prachatic a Vl. Březí), na př. *naše pole se táhne ke zhorovi, jejich ke zdolovi* (Lažice); *ke zdolov to šlo, ale potom jsme nemohli ani hnout* (Nebahov). Rovněž na Netolicku se podle zpráv Vydrových těchto tvarů užívá.

Dodatek. Je ovšem dnes podstatný rozdíl mezi tímto jevem v nářečích dolských a v nářečí kelčském a v jihozápadních nářečích českých. Na Moravě jde o změnu do značné míry důslednou, která postihuje všechna lidová slova se starým *ó*, jako *vouz* ze starého *vóz*; zde na jihozápadě Čech jde již jen o slova ojedinělá.

Je proto zajímavé zamyslit se také nad tím, proč se změna ta vyskýtá právě v těchto určitých jednotlivých slovech a proč některá z nich mají tak značný zeměpisný rozsah čili jsou tak odolná, — třebaže takovéto úvahy nebyly úkolem tohoto článku, který chce především jen konstatovat, jaké jsou výsledky nového soustavného zjišťování rozsahu jednotlivých dialektických jevů českých.

Stranou myslím bude třeba nechat slovo *udoulat, udoulanej*; zde lze spíše soudit na sporadickou změnu, jaká právě bývá častá v slovech tohoto významového okruhu a na jaké zejména Zubatý rád nás upozorňoval.

U většiny slov ostatních jde zřejmě o slova, která neměla naprosto přesný ekvivalent v obecné češtině (v středočeském nářečí), takže jejich vyrovnání s obecně českým usem bylo tím znesnadňováno. Je tomu tak u slov *roužnout, zoutvírat, zoutrhat* s odlišnou předponou dlouhou proti obecně české předponě krátké; u slovesa *poučit, poučet* je zachováno staré nedokonavé sloveso, rovné staročeskému *pójčěti*, jak autor připomíná, a toto sloveso bylo jinak obecně v Čechách nahrazeno novým odvozeným slovesem *pučovat*. — U adverbií, u nichž se setkáváme s touto změnou v malém rozsahu, působí jejich isolovanost mluvnická a významová snadno na isolovanost i po stránce hláskové.

Překvapující rozsah slova *touň* potřebuje podrobnějšího studia: na jedné straně slovo *tůně* bylo v době obrozenské znovu do spisovného jazyka uvedeno jako slovo básnické, na druhé straně rozsah formy *touň* láká k úvaze a k dalšímu zkoumání, zda zde nejde o pronikání věci i formy z jižních Čech. Nebylo bohužel mapováno značně rozšířené slovo *houvězí*.

Boh. Havránek

---

[6]) Je to pravděpodobně archaický odraz stč. příslovce *dolóv* (nč. *dolů*) se zkrácenou délkou v nářečí, podle něhož utvořeno analogicky *zhorov* (místo původního *vzhóru*); podrobněji o tom jedná B. Vydra ve stati „Adverbia typu *domovъ, dolóvъ* v nářečí hornoblanickém“ v Časopise pro moderní filologii III (1913), str. 111.

Poznámka:

K našemu článku „K jazykovému zeměpisu Čech" v předminulém dvojčísle Naší řeči (str. 92n.) dodáváme, že vedle převládajícího nesklonného přídavného jména typu *tatínkovo* (*bratr*, *sestra*, *rodiče*) a ojedinělého *tatínkov* (*bratr*, *sestra*, *rodiče*) zachycují naše mapy ještě třetí nesklonný typ, *tatínkova* (*klobouk*, *čepice*, *boty*), a to na Třeboňsku (Frahelž, Branná, Tušť). Sdělením p. archiváře Dr Vlad. Haška z Čes. Krumlova, že slýchal tento nesklonný tvar častěji ve Staré Hlíně (Třeboňsko), se toto dotazníkové zjištění potvrzuje.

POSUDKY A ZPRÁVY

Marxistický výklad názorů Františka Palackého na spisovný jazyk

Otázky spisovného jazyka a jeho kultury, t. j. jeho vědomého pěstování a péče o něj, stojí už delší dobu v popředí zájmu naší jazykovědy. Spory o zásady této kultury vykrystalisovaly známým sborníkem „Spisovná čeština a jazyková kultura" v r. 1932. Sociální podmíněnost jazyka, zasahování do jeho vývoje, způsob a míra těchto zásahů, potřeba a účelnost jazykových prostředků, jejich správnost — to byly otázky, které naše jazykověda v nedávné době, vycházejíc z dané situace, s pomocí konkretního materiálu řešila. Jazykový kvas a rozvoj po první, a zvláště po druhé světové válce, podmíněný vývojem společenským, byl a je vhodnou výchozí základnou pro zkoumání těchto otázek, ba přímo si jejich řešení vynucoval a vynucuje.

Takových období naplněných ruchem a kvasem v jazykovém dění je ve vývoji spisovné češtiny víc. Badatelsky velmi vděčné a plodné se nám jeví zvláště studium doby obrozenské pro navršení otázek a problémů, jež tehdejší doba stavěla před naše buditele. Cenným monografickým příspěvkem k poznání obrozenského jazykového vývoje je studie Jaromíra Běliče *Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury*. Tak jako sté výročí úmrtí jiného našeho buditele a obrozenského jazykovědce, Josefa Jungmanna, přineslo několik prací o jeho jazyku a o jeho iniciativní účasti v jazykovém dění obrozenském[1]), tak i jubileum Palackého (r. 1948 uplynulo stopadesát let od jeho narození) dalo příležitost k vydání vědeckého sborníku university Palackého v Olomouci *Tři studie o Františku Palackém.*[1a]) A jeho součástí je i Běličova studie. Vedle Běliče podílejí se v něm svými pracemi historik František Kutnar (*Palackého pojetí společnosti, národa a státu*) a literární historik Oldřich Králík (*Palackého božné doby*).

---

[1]) Srov. referát J. Hrabáka v Slově a slovesnosti 12, 1950, 98—103.

[1a]) *Tři studie o Františku Palackém.* Uspořádal Frant. Kutnar. Vydala universita Palackého v Olomouci 1949. Str. 242, cena brož. 85,— Kčs.

NAŠE ŘEČ

ČASOPIS ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ

Vydává

III. TŘ. ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

Ročník čtyřiatřicátý

NÁKLADEM STÁTNÍHO NAKLADATELSTVÍ UČEBNIC

PRAHA 1950

OBSAH

ČLÁNKY

POSUDKY A ZPRÁVY

DROBNOSTI

Rejstřík k XXXIV. ročníku Naší řeči

Sestavil František Daneš

Hesla věcná jsou tištěna antikvou (stojatě), jednotlivá slova a jevy, o nichž se pojednává po stránce pravopisné, mluvnické, významové nebo slohové, *kursivou* (ležatě).

ZKRATKY:

ak. = akusativ, 4. pád
angl. = anglicky, angličtina
bulh. = bulharský, bulharština
čes. = česky
etym. = etymologie, původ slov
fem. = femininum, ženský rod
fr. = francousky, francouzština
gen. = genitiv, 2. pád
hor. = hornická mluva
hovor. = hovorový, hovorově
charv. = charvátsky, charvátština
imp. = imperativ, rozkaz. způsob
inf. = infinitiv
instr. = instrumentál, 7. pád
it. = italsky, italština
jaz. = jazyk
jm. = jméno
kc. = koncovka
lat. = latinsky, latina
lid. = lidový, lidově
lok. = lokál, 6. pád
mask. = maskulinum, mužský rod
míst. = místní
nář. = nářečí, nářeční
nč. = novočesky, nová čeština
něm. = německy, němčina
neut. = neutrum, střední rod
nom. = nominativ, 1. pád
os. = osoba
p. (za číslem stránky) = poznámka pod čarou
pl. = plurál, množné číslo
podst. jm. = podstatné jméno
pol. = polsky, polština
pravop. = pravopis
předl. = předložka
příd. jm. = přídavné jméno
rom. = románsky
rus. = rusky, ruština
sg. = singulár, jednotné číslo
schrv. = srbocharvátsky
skl. = skloňování
sl. = sloveso, slovesný
slc. = slovensky, slovenština
slovin. = slovinsky, slovinština
spis. = spisovný, spisovně
stč. = staročeský, staročeština
středolat. = středolatinsky
ukraj. = ukrajinsky
v. = viz
zájm. = zájmeno

Hvězdičkou * jsou označeny stránky, kde je daný jev vyložen obšírněji.

A

CH

I

J

K

R

Ř

S

Š

T

Ž

Běličova studie, která bude především zajímat čtenáře Naší řeči, je významná hned svým metodologickým založením. Všechny otázky jazyka a jazykového vývoje obrozenského řeší autor ve vztahu k vývoji společnosti a národa, nikoliv jen isolovaně a odtrženě od společnosti. Následuje tu jak B. Havránka v jeho synthetickém popisu vývoje v Čs. vlastivědě i v příležitostném článku v Tvorbě[2]), tak F. Vodičku v jeho výkladu o vývoji novočeské prózy a zvláště v jeho studiích o českém obrození a o Jungmannově úloze v českém obrození[3]). Bělič uplatňuje tento zřetel k společenskému dění důsledně: Palacký — a ovšem i Jungmann — vycházel ve své jazykové politice, při svém stanovisku k otázkám jazykové kultury v podstatě z potřeb soudobé národní společnosti. Tato národní společnost prožívala přesuny ve svém složení, přetvářela se. Ty vrstvy, které měly a mohly mít vliv na vývoj spisovného jazyka v té době, t. j. buržoasie a vzdělanstvo, regenerovaly se příchodem živých sil z českého venkova do měst. A právě příslušníci mladší generace obrozenské, pocházející z venkova, jsou si vědomi významu a nových úkolů mateřského jazyka. V tomto smyslu Palackého pro potřeby národní společnosti vidí Bělič především jeho význam a jeho pokrokovost v otázkách jazyka. Odlišuje jej pak — spolu s J. Jungmannem — tento smysl od jiných buditelů: od křídla t. zv. staromilců (J. Nejedlý, J. Palkovič) i od radikálů, které Bělič charakterisuje jako levou úchylku (Kollár, Trnka, Žák). Pokud se vyskytují v jednotlivých otázkách rozdíly mezi stanoviskem Palackého a Jungmannovým, lze si je vysvětlit jejich odchylným postojem k přerodu národní společnosti: Palacký je více zaměřen na získání sociálně silnějších vrstev odnárodněných nebo i původem nečeských. Kromě toho působí tu u Palackého silný vliv tradice bratrské, projevující se výrazně i v osobním jazyce Palackého. Toto přihlížení k potřebám vytvářející se obrozenské národní společnosti, jež je patrné při řešení aktuálních jazykových otázek právě u Palackého i Jungmanna, sleduje Bělič ve všech hlavních složkách, které tvoří jádro problematiky obrozenské: v otázce stability hláskové a tvarové stavby, v životní otázce obohacování slovní zásoby obrozenské češtiny a konečně v bojích pravopisných.

Problematiku jazykového dění si Bělič nikterak schematicky a dogmaticky nezjednodušuje: sleduje a vidí je v celé jeho šíři a plnosti, v dialektice dějinného vývoje se spletí vývojových cest a odboček. Uveďme proto alespoň hlavní these a výtěžky této jeho práce.

Činnost Palackého v oblasti jazykové kultury stojí jednak v pozadí a ve stínu jeho vlastní bohaté a monumentální činnosti dějepisecké, jednak je zastíněna iniciativní a vůdčí úlohou J. Jungmanna právě v otázkách jazykové kultury. Ve své práci se Bělič omezuje na rozbor theoretické

[2]) *J. Jungmann s dnešního hlediska*, Tvorba 15, 1947, str. 915—16.
[3]) V Slově a slovesnosti 10. 1947/48, str. 30—42, 129—135.

stránky působení Palackého, t. j. na to, jak určité názory programově hlásal, jak je v polemikách hájil a v kritikách jazykové theorie i praxe ozřejmoval, probojovával. Stranou nechává jeho jazykovou praxi vlastní (i když s ní tam, kde je toho potřebí pro argumentaci, operuje), k níž počítá i jeho edice staročeských památek a také jazykově revisní, upravovatelskou činnost ve funkci redaktora Časopisu Českého musea. Domníváme se však, že konfrontace těchto dvou složek jazykové praxe — vydavatelské a upravovatelské — s theoretickými názory Palackého mohla by v mnohém přinést korektury programových zásad theoreticky hlásaných, zvláště ve směru konservativnějším.

Theoretické působení Palackého zařazuje Bělič do dobové názorové situace, o jejíchž společenských podmínkách jsme se již zmínili. Tato situace jeví se mu v poměru k hlavním složkám jazykového dění obrozenského ve shodě s dosavadním běžným chápáním takto: zatím co t. zv. staromilci (J. Nejedlý, J. Palkovič) se důsledně stavějí za humanistickou češtinu a ji kladou za vzor jazykové kultuře současné nejen v hláskové a tvarové stavbě, nýbrž i ve slovníku a v pravopise, usilují t. zv. radikální reformátoři (především Trnka, Žák, ale i J. Kollár) o pronikavou změnu jazykové normy ve všech jejích složkách, tedy i v hláskosloví a tvarosloví. Palacký spolu s Jungmannem a jeho družinou representuje třetí skupinu, která vědomě vymáhá archaickou kodifikaci v podstatě veleslavínskou, uzákoněnou Dobrovským, ale na druhé straně záměrně pracuje na slovníkovém obohacování češtiny, přihlížejíc reálně k potřebám současné české společnosti při vytváření národního českého života. Zdálo by se tedy podle tohoto schematického rozvržení, že jsou Palacký s Jungmannem představitelé středu. Bělič však v závěru své práce výslovně a zcela správně zdůrazňuje, že názory radikálů je třeba v tehdejší jazykové politice považovat za „levou úchylku". Jungmannovi s Palackým přísluší potom charakteristika pokrokové levice. Bělič sám však také konstatuje, že v poměru k Jungmannovi byl Palacký se svými názory na jazykovou kulturu konservativnější — a bylo by proto možno jeho smířlivé směřování k středu přijmout i za charakteristiku jeho působení. (Potvrdil by to rovněž rozbor už zmíněné jeho praxe vydavatelské a upravovatelské.)

Toto rozvržení a hodnocení sil zasahujících do obrozenské jazykové kultury bylo dosud nejvíc propracováno vzhledem k poměru mezi t. zv. staromilci a mezi družinou Jungmannovou. Běličova zásluha je v tom, že si podrobněji všiml právě onoho křídla radikálních reformistů a ukázal, jak jde u nich o romantismus bez vztahu k ožehavé současné skutečnosti, jak, i když operují více nebo méně argumentem zlidovění spisovného jazyka, nevidí jazykovou problematiku své doby v sociálním rozrůznění, ale v zeměpisném rozložení. Přitom Bělič průkopně upozorňuje a dokládá, že Palacký byl vlastně nepřímým iniciátorem reformistických snah Trnkových a Žákových, přijav ve svých „Počátcích básnictví českého" za své stano-

visko o oprávněnosti estetisujících zásahů do jazyka, do jeho normy, zvl. mluvnické, jak je později programově hlásal a rozváděl Jan Kollár.

Obrozenská družina Jungmannova viděla cíl jazykového obrození v plném rozvití spisovné češtiny, v jejím uzpůsobení pro všechny vyjadřovací úkoly. Šlo především o vytvoření básnického slovníku a o zajištění odborného názvosloví. Bělič při charakteristice Palackého v této věci správně ukazuje, jak je jeho chápání funkčnosti jazyka omezeno na jazyk běžně spisovný a vědecký. V otázce básnického jazyka zůstává v zajetí názorů klasicistických na rozdíl od Jungmanna, který se jak svou překladatelskou praxí, tak ve svých příležitostných projevech staví za básnickou aktualisaci prostředků (především slovníkových) spojenou s individuálními zásahy do jazyka.

Ve vývoji názorů Palackého na jazykovou kulturu můžeme pozorovat „zreálnění postoje k jazyku", jak říká Bělič. V jazyce vidí Palacký prostředek k pěstování a šíření národní kultury, a tato národní kultura a národní věda je mu vlastním cílem, nikoli samoúčelné jazykové tvoření a novotaření. Bělič tu v zaostření na Palackého propracovává a dokresluje to, co jsem naznačil ve své práci o Jungmannovi[4]) v nástinu vývoje české naučné prózy v době obrozenské. Postavil jsem tam Palackého o 20 let mladšího nad Jungmanna, jehož pohled byl — i když theoreticky a organisačně rovněž zdůrazňoval věc, vědu — přece jen zaměřen především na jazyk, na výrazovou složku národní vědy.

S tímto reálným postojem k jazyku souvisí částečně i stanovisko Palackého k otázce purismu, k nacionalisaci jazyka. Palacký tu zaujímá od počátku umírněnější stanovisko než Jungmann, takové, k němuž se Jungmann dopracovává teprve v pozdějších letech své činnosti: uplatňuje především hledisko srozumitelnosti a mezinárodní souvislosti termínů. Lze to vysvětlit méně vypjatým nacionalisačním tlakem na jazyk. Palacký přihlíží více než Jungmann ke skupinám nově pro národ získávaným z buržoasie i ze šlechty — a měřítko srozumitelnosti je tu jiné než u vrstev přesouvajících se z venkova. Uvedu však ještě další pravděpodobnou příčinu: u Palackého nevystupuje tak do popředí slovanské povědomí a s tím spojené slavisující tendence v jazyce, které tvoří u Jungmanna význačnou složku jeho programového i praktického působení. A tyto tendence jdou ruku v ruce se snahami puristickými.

Běličova studie je práce hutná. Stále konfrontuje názory Palackého s dobovým názorovým kontextem, jemně analysuje husté pletivo vztahů a příčin mezi jednotlivými jevy, i když někdy poněkud zjednodušeně vykládá jevy jazykové přímo z jevů společenských a nepropracovává jejich dialektický vztah. — Využívá hojně záznamů z korespondence, v níž je

---

[4]) Al. Jedlička, *Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a linguistická.* Praha 1948.

podobně jako u Jungmanna uloženo nejedno zásadní stanovisko v jasné formulaci. Je proto nutno Běličovu studii co nejvřeleji přivítat a přát si, aby našla brzy následovníky, kteří by obdobně v podobných monografických pracích zachytili názory a činnost i jiných význačných činitelů působících na českou jazykovou kulturu. *Al. Jedlička.*

České renesanční novely

V dnešní době přistupujeme k revisi dosavadních názorů na naši minulost a na literární vývoj; proto přehodnocujeme i celá období i jednotlivé památky. Základem i oporou přehodnocení staré literatury české jsou obnovené *Památky staré literatury české*, které za rozsáhlé redakce odborníků a z podnětu Matice české vydává nyní Orbis. Pro přehodnocení našich názorů na literaturu XIV. století nejdůležitější z vyšlých svazků je Hrabákovo vydání *Staročeských satir*, které v uvedené knižnici vyšlo již r. 1947. Ze svazků k tisku připravených a připravovaných budou mít obdobně význačné místo vydání Dalimila, vydání Husových a husitských literárních památek.

Jako poslední dosud svazek, sedmý, vyšly *Boccacciovské rozprávky* Hynka z Poděbrad[1]). Hynek z Poděbrad, syn krále Jiřího, není v české literatuře postavou neznámou. Je znám kromě jiných literárních prací především svou veršovanou skladbou Májový sen. Vydání Boccacciovských rozprávek, které pro Památky staré literatury připravil Antonín Grund, doplňuje nám obraz tohoto prvního a nejsvéráznějšího básnického představitele renesance u nás, představitele ztělesňujícího ji v rysech kladných i záporných. Rozprávky jsou zachovány ve sborníku zvaném Neuberský a podle tohoto rukopisného záznamu vycházejí nyní po prvé tiskem. Závěrečná část poslední novely, která v poškozeném sborníku schází, je doplněna podle překladu Arnošta Procházky.

Vydavatel opatřil své pečlivé vydání obsažným úvodem a poznámkami. V úvodě charakterisuje stručně mnohostrannost a výbojnost renesance, období, o kterém praví B. Engels: „Byl to největší pokrokový převrat, který lidstvo do té doby zažilo, doba, která potřebovala obry a obry plodila, obry co se týče síly myšlení, vášně a charakteru, mnohostrannosti a učenosti." K nám zasáhla italská renesance jen vzdáleným ohlasem. Po válkách husitských nebyly u nás vítány písemnictví a vzdělanost, které měly kořeny v katolické renesanční Italii, ačkoli jinak byly hospodářské a politické podmínky v 15. století u nás velmi podobné podmínkám, v nichž v 14. století vznikala renesance v Italii.

Ve středověkém složení naší společnosti nastaly podstatné změny. Spo-

[1]) Hynek z Poděbrad, *Boccacciovské rozprávky*. K vydání připravil Antonín Grund. Praha, Orbis 1950. Str. 142(+1), cena brož. 53 Kčs.

lečnost zlidověla, čtenářů podstatně přibylo. Vedle pánů se do popředí dostává i stav městský se střízlivým, realistickým názorem na život a literaturu, drobná zemanská šlechta a mezi čtenáře se dostává zčásti i selský lid a městský proletáriát řemeslnický, který právě husitská revoluce naučila číst.

Když však náboženská strohost v polovině 15. století ochabovala, zasahuje k nám italská renesance už svou druhou vlnou, svým proudem humanistickoučeneckým, jenž se svou výlučností odcizuje širokým vrstvám národa a nemůže zapustiti hlouběji kořeny ani u nás. Přes tyto nepříznivé podmínky nemůžeme tvrdit, že by vůbec nebyly renesanční složky v českém písemnictví. Je třeba je však teprve vysledovat a náležitě zdůraznit jejich pokrokovost.

Vydavatel se zabývá předlohou povídek Neuberského sborníku a na otázku, kdo je autorem českého zpracování těchto renesačních novel, odpovídá na základě jejich rozboru a srovnání s jinými pracemi Neuberského sborníku, že je to Hynek z Poděbrad. Líčí jeho bohaté a pestré životní osudy i literární práci a smutný závěr poměrně krátkého života.

Hlavní část úvodu je ovšem věnována vlastním rozprávkám. Téměř všecky rozprávky jsou překlady z Decameronu Giovanniho Boccaccia. Boccacciovy novely byly k nám ojediněle uváděny už od poloviny 15. století, ale k soustavnému poznávání Boccaccia došlo u nás až kolem r. 1500.

Boccacciovské novely obsažené v Neuberském sborníku charakterisují osobnost svého překladatele také svým výběrem. Překladatel si nevybírá žádnou z novel rázu vážnějšího, vybírá si novely vesměs erotické, příběhy končící pravidelně milostným objetím.

Hynek z Poděbrad nepřekládal z vlašského originálu, překládal z Arigova (Schlüsselfelderova) německého převodu. Obsahově sleduje svou německou předlohu, vyjadřuje se však názorněji, živěji, obratněji, hledá oporu v živém, mluveném jazyce, vyhýbá se zdvojeným synonymům, jimiž Arigův text narůstá (lust und freüde — kratochvíl; liebe und hulde — svú lásku a pod.), ovládá obratně složitá souvětí, takže u něho jen zřídka dochází k výšinu z vazby nebo se objeví méně srozumitelné místo. Vydavatel ukazuje v úvodu na četných ukázkách, jak stojí český překlad nad německým vzorem.

Děj Boccacciových novel přibližuje Hynek z Poděbrad domácímu čtenáři přenesením dějiště do Čech (na př. byl jeden klášter v našem kraji Boleslavském; do své vsi Stakor; v slavném městě Písku a j.). Podobně nakládá předkladatel i se jmény osobními, jež ponechává v počeštěné formě nebo jež přiléhavě přejmenovává (Adriano — Adriáš; Benedetto — Benedikt; Berlinghere — Linhart; Masetto — Kostrba, t. j. vlasáč, a j.). Mezi dvanácti rozprávkami jedna není překladem z Boccacciova Decameronu. Je to rozprávka XI. „O jedné pěkné paní, jménem Salomeny.“ Tato rozprávka je původní prací Hynka z Poděbrad.

V závěrečných poznámkách podává vydavatel stručný popis Neuberského sborníku a v poznámkách k jednotlivým povídkám najdeme poučení o látce a jejím literárním zpracování, jinde i potřebné vysvětlivky k textu. Čtenářům, kteří nejsou zvyklí číst v starším jazyce, přijde jistě vhod přidaný stručný slovníček.

Záslužné vydání je vyzdobeno 8 reprodukcemi dřevorytů podle augsburského vydání z r. 1490 a 2 reprodukcemi Neuberského sborníku.

Lad. Janský

DROBNOSTI

DVORANA. Kdosi se pozastavil nad tím, že se u nás užívá cizího slova *hala*, když přece máme domácí slovo *dvorana*. Je pravda, že slovo *hala* je cizího (germánského) původu. K nám se dostalo teprve ve 20. století, a to nejprve do odborného jazyka stavebních inženýrů, kde označuje volně stojící uzavřené kryté prostory s nosnou klenbou nebo jiným stropem velkého rozpětí, sloužící jako dílny, tržnice, sportovní, slavnostní, koncertní a výstavní síně a pod. V rodinném domě se užívá názvu *hala* pro ústřední obytnou předsíň, kde je obyčejně umístěno i schodiště. V těchto významech se našeho slova užívá v angličtině (*hall*), němčině (*Halle*), francouzštině (*halle*) a jinde; je to tedy evropeismus, který se ujal teprve ve 20. století, t. j. v době, kdy se v stavitelství rozšířil zásluhou železobetonu sloh, jehož základním stavebním prvkem jsou velké prostory. Mezinárodnost odbornému názvu nejen nevadí, nýbrž je pro něj dokonce výhodou. O potřebnosti tohoto slova v odborném jazyce svědčí i odvozené přídavné jméno *halový* (halové konstrukce, stavby). A protože *hala* označuje věc, s níž se setkáváme v denním životě, je samozřejmé, že přešlo i do jazyka obecného.

Jak je tomu s podstatným jménem *dvorana?* Svým významem se částečně kryje s názvem *hala*. Znamená také velkou prostornou síň, ale zatím co u slova *hala* je nejdůležitějším znakem rozlehlá konstrukce, vybavuje se nám při slově *dvorana* spíše síň vynikající nádherou. Jinými slovy: hala je rozlehlý výtvor stavitelství 20. století, dvorana pak výtvor století 19. Jazyk tu má k disposici dva výrazy, označující věci podobné. Je pochopitelné, že jich využívá funkčně. Neoznačuje tedy slovo *dvorana* jen síň určitého slohu, jen síň vynikající nádherou a výlučností. Vedlejší akcesorické znaky tu způsobují, že se tohoto slova užívá i na označení místností méně nádherných, vyžaduje-li toho výlučnost situace, tedy v řeči slavnostní.

A podívejme se nyní ještě na původ naší *dvorany*, jíž by snad někteří uživatelé spisovného jazyka chtěli dávat přednost před „cizí“ halou. Na první pohled by se zdálo, že jde opravdu o slovo čistě domácí; vždyť je jasně příbuzné s naším *dvorem*. Ale ve staré češtině je nenajdeme, ba ani ve

Slovníku Jungmannově. Zamyslíme-li se nad ním důkladně, uvědomíme si, že v češtině nemáme vlastně vůbec podstatná jména zřetelně tvořená z jiných podstatných jmen příponou *-ana*. V archivním materiálu Ústavu pro jazyk český jsou první doklady tohoto slova teprve z r. 1851, a to ve větách, které podávají zprávu o slavnostech ve dvoraně záhřebské. Je možné, že by slovo *dvorana* proniklo k nám z charvátštiny? Pravděpodobně ano! Ale ani v charvátštině to není staré domácí slovo. Vžilo se teprve u spisovatelů 19. století a bylo utvořeno z domácího slova *dvor* příponou *-ana*, která je na př. ve slovech *kavana, tabakana, ciglana, svilana*. Slova *kavana* a *tabakana* jsou původem turecká slova *kahvé-hané, tabé-hané*, jejichž druhá část *hané* znamená ‚dům'. Zakončení srbocharvátské podoby těchto slov (*-ana*) se časem začalo považovat za příponu označující místnost a tou se pak tvořila slova i z domácího základu, na př. *ciglana, svilana, dvorana* (Leskien). Poměrná výlučnost přípony *-ana* a také příbuznost se slovy *dvorný, dvořan* a pod., při nichž se vybavuje představa skvělého života u dvora, utvrzovala vhodnost výrazu *dvorana*. V češtině toto slovo rychle zdomácnělo, protože svým zdánlivě čistě slovanským původem dobře vyhovovalo počešťovacím snahám let šedesátých.

Je zajímavé, že pro velké, rozlehlé místnosti máme v češtině ještě další dvě slova cizího původu: *sál*, přijaté z němčiny, významu značně širokého, a francouzské *foyer*, ve svém významu omezené hlavně na divadlo (nejstarší doklady jsou u Pflegra, 1858 a Nerudy, 1881). Je tedy jediným původním českým (a slovanským) jménem z tohoto významového okruhu slovo *síň* (koncertní síň, Smetanova síň), které má ovšem ještě některé významy poněkud jiné. *M. Št.*

ČERMNÁ. Ant. Profous v svém díle *Místní jména v Čechách* dobře vykládá význam názvu četných obcí a osad zvaných *Čermná*, později *Čermá, Čerma* i *Černá* někdy, že *čъrmъnaja, čermná* znamená barvu červenou, vlastně tmavě červenou. Proč se jim dostalo toho jména, co bylo čermné, červené, vykládá Profous tak: *Čermná* byl vlastně název potoka podle jeho barvy a název ten se přenášel i na osady při potocích těch založené. Dokládá to jménem moravského potoka, přítoku Odry, jenž je zapsán *Cirmena* t. j. Črmná, Čirmná, Čermná. Tak všeobecně sotva lze vyložiti jméno. Byl červený hrádek, kostel, les a podle nich vznikl název obce, jak sám Profous na příslušných místech připomíná. U Čermných mají potoky jiná jména, Profous jmenuje *Brlenku, Ostružnou*, ale nezná jména potoka *Čermná* u nějaké Čermné. Jména ta mohou býti pozdního původu.

Mně se zdá, že mnohem více tu rozhodovalo zabarvení země nežli barva potoků. Na Náchodsku, kde jsou dvě obce toho jména, je barva čerstvé oranice nápadně temně červená = čermná. Tomu je i jinde tak, u Kyšperka. Zabarvení země je způsobeno zvětralými rudami železitými. Je-li země takové barvy, jsou takové barvy i dna a okraje potoků, na nichž se usa-

zují částky země. V takových krajích jest i bláto po dešti temně červené, i prach na cestách. Myslím, že podklad pro pojmenování Čermných bylo zabarvení země. Podobně na žluté zemi vznikly *Žlutice,* na červené zemi *Červenice,* jak i Profous poslední název vykládá. *Rš*

VRH A HOD. České názvosloví tělocvičné a sportovní je vcelku již dostatečně vypracováno, ale přece je někde ještě kolísání. Tak se často zaměňují dva pojmy z oboru lehké atletiky a názvy pro ně, a to *vrh* a *hod.* Mluvíme o vrhu nebo hodu při kouli, disku, oštěpu i kladivu. — Musíme konstatovat, že je tu jistá potíž, protože stanovení názvů není provedeno důsledně. Věc se má totiž takto. Obory, v nichž se závodí v lehké atletice, se řadí do tří skupin. Zatím co první dvě se dají shrnout pod názvy běhy a skoky, nemá skupina třetí, do níž náležejí uvedené *vrhy* a *hody*, jednotné označení. Říká se sice *vrhy*, nebo *vrhy* a *hody*, ale ve skutečnosti se názvu *vrh* odborně užívá jen pro vrh koulí a názvu *hod* v ostatních třech případech, totiž hod diskem, hod oštěpem a hod kladivem. — Proč se neříká všem *hody*? Nejspíše proto, že vrhání koulí se provádí v základě jiným způsobem, jinou technikou, než je tomu u házení ostatním nářadím.[1])

K zaměňování názvů *vrh* a *hod* vedou ještě jiné okolnosti. Tak zejména to, že lehký atlet, který pěstuje některou z uvedených disciplin, se nazývá *vrhač*, ať už jde o vrh koulí, kde je to zcela přirozené, nebo o hod diskem, oštěpem nebo kladivem. A konečně nedostatek jednotnosti se projevuje i v tom, že se při popisování činnosti *vrhače* užívá obyčejně slovesa *házeti*; tedy na př. při závodech: „právě *hází* Kalina, náš mistr ve *vrhu* koulí.“ To všechno ovšem nepřispívá k přesnému rozlišování odborných názvů *vrh* a *hod.*

(Předneseno v Jazykovém koutku.) *kHs*

PSINA A HODONICE. Obě tato slova znamenají zimnici a vyskytují se pospolu v modlitbách. Na Boskovicku je v modlitbě k třetí hodině páteční oslovován Kristus nesoucí kříž těmito slovy: Ó ty Pane Ježíši Kriste, jak těžký kříž neseš, že se pod ním velmi hrozně třeseš! Zdali nemáš *psiny* nebo *hodonice?* Na Kyjovsku se modlí takto: Ochraňuj nás, Bože, před *psinou* a *hodonicí.* Přitom se v obou krajích užívá nejčastěji místo *hodonice* podoby *hodovnice.* Ale vyskytuje se, a to hlavně na Kyjovsku, i původní podoba *hodonice.*

Slovo *psina* je celkem známo. U Jungmanna je to něco psího, psí smrad, kůže, maso, zimnice; psí povaha, lotrovství, neupřímnost; nestydatý člověk; vše, co je špatné. Podobně u Váši-Trávníčka značí *psina* psí zápach, maso, kůži, dále opovržlivě psa a špatného člověka; k tomu autoři ještě

---

[1]) Tyto dvě věci liší ovšem i anglická terminologie sportovní, která tu byla předlohou (*throwing — putting*) a stejně i názvosloví německé (*werfen — stochen*).

dodávají vulgární význam „švanda". Příruční slovník má proti Vášovu-Trávníčkovu slovníku navíc ještě význam „něco špatného, bída, psota" a nářeční význam „zimnice". Na Boskovicku je *psena* (se změnou *i* v *e* po *s*) zimnice a nezralé ovoce. Na Kyjovsku značí *psina* zimnici, často z nezralého ovoce. Zdrobnělé *psinka* znamená u Jungmanna psí kůži, u Váši-Trávníčka psí nemoc, v Příručním slovníku psí nemoc, dialekticky zimnici a řidčeji švandu. U Bartoše značí *psinka* 1. padavče, 2. drobné švestkové ovoce chuti nahořklé, 3. plod rulíku (množné *psinky*). Na Boskovicku je *psenka* nezralé ovoce nebo zimnice z nezralého ovoce. U Jungmanna znamenají *psinky* psí víno, potměchuť a zimolez.

Slovo *hodonice* ve významu „zimnice" je především v modlitbách. Bartoš má ve svém Slovníku podobu *hodoňka* a je to zimnice roznášená komáry z hodonínských bažin. Jungmann a Kott mají podobu *hodonka*[1]), Váša-Trávníček podoby *hodonka* a *hodoňka*, Příruční slovník má *hodonka, hodoňka* a *hoduňka*. V dokladě z Herbena se tam docela praví: Ale může z něho dostati také *psinu, hodonku*. Dnes na Kyjovsku a zčásti i jinde se *hodoňka* „zimnice" už ztratila. Zato žije tam jiné slovo *hodoňka*, znamenající místní dráhu z Hodonína na Mutěnice a tvořené stejně jako *tišnovka* (dráha z Brna do Tišnova), *rožnovka* (dráha z Valašského Meziříčí do Rožnova a pod.). Také na Břeclavsku není *hodoňka* ve významu „zimnice" mnoho známo, ačkoliv zimnice sama tam ještě je. Loni mi děti slabě onemocněly touto nemocí po týdenním pobytu v Ladné (v Lanštorfě). Lékař prohlásil, že je to tamní nemoc. K tomu však musím hned dodat, že letos už byly komáří larvy kolem Dyje z velké části zničeny vápnem, takže komárů je tam málo a děti mi už v Ladné neonemocněly.

Podoba *hodonice* nebyla pro svou příponu dosti jasná, a proto se často změnila ve znění *hodovnice*. Slovo *hodovnice* má ovšem jiný význam; znamená už ve staré češtině (srov. u Gebauera a u Jungmanna) hodující ženu a v tom významu je také v Příručním slovníku a u Váši-Trávníčka. Na Kyjovsku znamená *hodovnice* také posměšně dívku nebo ženu, která málo jí. Slyšel jsem tam zvolání: *Ty si ně hodovnica!* V Příručním slovníku se také připomíná archaický význam „jídelna". Tím, že dnešní lidová správa odstraňuje moravskou bahenní zimnici ničením komářích larev v povodí Dyje a Moravy, zanikne i neblahé slovo *hodonice* a *hodoňka* zůstane jen pro označení místní dráhy a vlaku z Hodonína na Mutěnice. *Fr. Svěrák*

HAŇBOLICKÝ? V Kottově Slovníku VI, 277 čteme podivné přídavné jméno: *haňbolický*, unverschämt. U Olomouce. Zaznamenal to Kottovi F. Sedláček, kaplan v Dřevohosticích. Tamtéž čteme: *haňbulický* = nestoudný. U Tovačova. Hlk. Podle seznamu zkratek by to měl být Vít. Hálek, ale Kott se tu asi zmýlil v svém labyrintu zkratek; má to býti

[1]) Kott uvádí tento výraz z Kosmákova *Kukátka* (I, 434); Kosmák vykládá, že *hodonka* je „zimnice pocházející z vypuštěných rybníků u Hodonína."

asi sběratel Hlvk., t. j. Al. Hlavinka, tehdy bohoslovec v Brně, jenž pocházel z Věrovan u Tovačova. U těchto hesel nemá Kott příkladu, ale odkazuje u druhého k *haňbula.* Tam se čte: haňbula, y m. a f. = haňbola. Ty haňbolo *haňbulická!* U Tovačova. Zase je tu chybně Hlk. m. Hlvk. Mimo to je tu značka: Ve Slezsku Šd., t. j. Tomáš Šmýd, kurát ve Skřípově.

Znám toto zvolání v podobě hanácké od Prostějova: Te haňbolo *haňbolecká!* Tak se volalo na děti, když se poněkud více odkrývaly nebo konaly něco, co mohlo urážet stud; smysl to má: Ty nestydo!

Co to vlastně je, to není jasné, jak je patrno ze způsobu zapsání, ani sběratelům, není to jasné ani těm, kteří to říkají. Hlásky *o, u, e, i* jsou v slově podle odchylek v nářečí nebo snad i ze snahy dáti tomu spisovnou podobu. Mohlo by se vyskytnouti a snad se vyskytuje i *haňbolucký,* někde na Slovácku.

Soudím, že je to 5. pád podstatného jména *hanba* a přídavného *lidský,* tedy: *haňbo lidská!* a mělo by být pak psáno: *haňbo ledská, lidská, ľudská.* Psaní haň*bu-* je neporozuměním a dosazením *u* za hanácké *o,* ovšem chybným, což se často stává při převodu hanáckých slov do spisovné podoby.

Máme tu v přídavném *lidský* příklad staršího a lidového vyjadřování; stojí tu shodný přívlastek místo neshodného ze snahy, aby přívlastek byl vyjádřen přídavným jménem, ačkoli by měl býti vysloven pádem předložkovým. „Hanbíme se před lidmi, stydíme se lidí“, tedy zde by mělo býti řečeno: „hanba před lidmi“. Podobně v biblických textech čítáme o *strachu židovském,* t. j. strachu ze Židů, před Židy; v lidové řeči máme *bláznivý dům* m. blázinec, *železný krám* m. obchod s železem, *zlaté vážky,* to jest vážky, na nichž se váží zlato, tedy jemné, citlivé. Vyskytují se i jiná přídavná jména. Můžeme „se styděti, hanbiti také před světem“ a tak čteme u Holečka v Adamově svatbě 455: Kdo ví, co jsi ty zač, *hanbo světská;* v Lid. nov.: že tě nejní *hamba světská!* = před světem, před lidmi. K Janu Nepom. se také modlívali lidé, aby je chránil *hanby světské.* Říká se také *hanba světitá.* — Ostatně, že tak se má rozuměti tomu *hanbolický,* vidíme také z toho, že se říká: Deť bech to nedělal pro *ledskó haňbo!* Ig. Malina v Slovníku nářečí mistřického, 53 zaznamenal: Už by toho aspoň pro *haňbu lickú* mohł nechat. Pěkný doklad ze starého jazyka máme v Ráji duše A 20[a]: Ktož pro přiezen nebo pro *hanbu lidskú* opustí spravedlnost.

Víme-li, že je to *hanba lidská,* pochopíme, že mužský rod *hanbolický,* přidělaný do hesla, je vlastně nesmyslný, chybný, že nikdy nebyl a ani nemohl býti. *Rš*

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ DĚTSKÉ KNIHY

PRAHA XVI, Staropramenná 12.

Knihy, kterých si nejvíc vážíme, dáváme dnes dětem, aby jimi poznávaly život, aby všechno nové a krásné, co jim může dát jen lidová republika, stávalo se v jejich rukou zbraněmi v boji za lepší život, za mír.

Knihy pro nejmenší čtenáře:

- K. J. Erben: **Říkej si a hraj,** 3. vydání. Váz. 50 Kčs.
- J. Lada: **Veselý přírodopis.** Váz. 30 Kčs.
- V. Majakovskij: **Čím budu?** Sešit 22 Kčs.
- V. Majakovskij: **Maják.** Sešit 30 Kčs.
- A. S. Puškin: **Pohádka o rybáři a rybce.** Váz. 56 Kčs.

Knihy pro děti od 6 let:

- J. Jabůrková: **Evička v zemi divů.** Váz. 62 Kčs.
- A. Jirásek: **Z Čech až na konec světa.** 2. vydání. Váz. 56 Kčs.
- J. Kupka: **Jak Honza dobýval slunce.** Váz. 68 Kčs.
- B. Němcová: **Pohádky.** Váz. 70 Kčs.
- L. Švarc: **Odvážná školačka.** Váz. 46 Kčs. 2. vydání.
- V. Vančura: **Kubula a Kuba Kubikula.** Váz. 59 Kčs
- L. Voronkova: **Zrození vesnice.** Váz. 39 Kčs.

Knihy pro děti od 11 let:

- J. Arbes: **Syn předměstí.** Váz. 76 Kčs.
- A. Bek: **V první boj.** 2. vydání. Váz. 70 Kčs.
- S. Čech: **Korouhev práce.** Váz. 148 Kčs.
- S. Čech: **Výlet p. Broučka do XV. století.** Váz. 100 Kčs.
- J. Drda: **Němá barikáda.** Váz. 60 Kčs.
- J. Fučík: **Lidé, bděte!** Váz. 108 Kčs.
- J. Fučík: **Reportáž psaná na oprátce.** Váz. 52 Kčs.
- J. Hora: **Sen o zítřku pracujících.** Váz. 78 Kčs.
- J. Iljina: **Čtvrtá překážka.** Váz. 72 Kčs.
- A. Jirásek: **Čechy hrdinské.** 340 stran.
- A. Jirásek: **Psohlavci.** Váz. 96 Kčs.
- M. Majerová: **Buď práci mír.** Váz. 106 Kčs.
- B. Němcová: **Dobří lidé.** Váz. 264 Kčs.
- J. Neruda: **Jen dál.** 2. vyd. Váz. 80 Kčs.
- J. Neruda: **Malostranské povídky.** Váz. 68 Kčs.
- S. K. Neumann: **A hrdý buď.** 2. vyd. Váz. 52 Kčs.
- M. Pujmannová: **Mír, chceme mír.** Váz. 130 Kčs.
- A. S. Puškin: **Kapitánova dcerka.** 2. vyd. Váz. 55 Kčs.
- J. V. Sládek: **Světlou stopou.** Váz. 74 Kčs.
- J. K. Tyl: **Kde domov můj?** Váz. 98 Kčs.
- J. Verne: **Děti kapitána Granta.** Váz. 136 Kčs.
- J. Wolker: **Slunce je veliký básník.** 2. vyd. Váz. 48 Kčs.